

МЕХАНІЗМИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ЯК ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА

Анотація. У статті розглянуто питання духовного розвитку особистості як чинника впливу на продуктивність фахової діяльності. Подано типологію механізмів духовного розвитку у зв'язку із формуванням професійної продуктивності. Професійна продуктивність розглядається через призму професійного становлення, яке визначається духовним розвитком особистості. Духовний розвиток розуміється нами як динамічна зміна ціннісних, світоглядних та буттєвих орієнтацій загалом. Сформованість системи духовних цінностей та орієнтирів слугує, на наш погляд, основним показником фахової компетентності особистості, що має наслідком підвищення рівня продуктивності діяльності психолога.

Ключові слова: духовний розвиток, продуктивність діяльності, рефлексія, мотивація, саморозвиток.

Постановка проблеми. Продуктивність професійної діяльності є важливим складником системи фахової компетентності загалом. Виконання професійних обов'язків на високому рівні фаховості позначає професійно розвиненого спеціаліста, чиї професійні обов'язки гармонійно поєднуються із внутрішніми духовними потребами у їх реалізації. Іншими словами, ми вважаємо, що в основі високої продуктивності професійної діяльності лежить глибока внутрішня (духовна) потреба якісно та відповідно до етико-моральних норм реалізовувати дану діяльність.

Питання продуктивності професійної психологічної роботи через призму духовності особистості доцільно розглядати саме у вказаному контексті. Як особистісний, так і духовний розвиток, визначають безперервний шлях професійного становлення психолога. Окрім цього,

основні складники духовної сфери особистості тісно переплітаються з професійно важливими якостями фахівців психологічних професій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у науково-психологічний розвиток проблематики духовності в контексті психологічної діяльності був здійснений такими провідними вітчизняними вченими, як І. Бех, Н. Бібік, М. Боришевський, І. Зязюн, В. Кремень, С. Максименко, В. Рибалка, О. Савченко, М. Слюсаревський О. Сухомлинська та ін. Змістові аспекти впливу духовних аспектів на професійний саморозвиток і становлення фахівців-психологів розкрито у працях І. Дичківської, І. Кондратець, М. Марусинець, Е. Помиткіна, О. Шкіренко та ін.

Проте ґрунтовна дослідженість вказаної проблематики не вичерпує кола нагальних питань, пов'язаних із специфікою професійної підготовки фахівців професій системи «людина-людина», в першу чергу спеціалістів-психологів, для яких провідним завданням є взаємодія не лише психічними явищами і станами індивіда, а й з духовним світом людини, її системою ціннісно-сміслових уявлень, моральних норм та світоглядних орієнтирів. Усі вказані поняття тісним чином пов'язані з поняттям духовного розвитку, тому не можуть бути штучно відділені як предмет окремого науково-психологічного вивчення. Заданий напрям підвищення фахової майстерності, внаслідок чого суттєво підвищується продуктивність професійної діяльності, наскрізною лінією повинен супроводжувати весь процес фахової підготовки в умовах сьогодення.

Мета статті полягає у виокремленні специфічних рис та механізмів духовного розвитку особистості психолога у контексті підвищення рівня продуктивності його професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Питання досягнення особистістю вершин власного розвитку, якомога більш повної реалізації власних здібностей та потенційних можливостей є «червоною ниткою», що пронизує усі сфери знань про людину. Духовність є вищою метою розвитку особистості, так само як і професіоналізм виступає вищою метою розвитку

людини у сфері фахової діяльності. Глибоко обумовлена спільна причинність і дає можливість розглядати дані явища поєднано, як чинники впливу одне на одного.

Продуктивність професійної діяльності зазвичай визначається як кількісний показник трудової діяльності певного фахівця, виражений через число відповідних ресурсів (продуктів, товарів, послуг), вироблених за одиницю часу. Проте для представників багатьох професій, зокрема і фаху психолога, кількісне вимірювання результатів діяльності видається складним завданням. Об'єктивність оцінки результатів праці психолога є досить умовною, тому для виявлення міри продуктивності трудової діяльності фахівця із психології ми керуємося деяким ототожненням продуктивності діяльності з професіоналізмом, розвиненістю професійно важливих рис та якостей, а також внутрішнього прагнення особистості до якісного здійснення власної професійної діяльності.

Зовнішні умови підвищення продуктивності трудової діяльності психолога – ергономічні показники – є не предметом нашого розгляду в межах даної статті, хоча також мають вагому роль. Більш суттєвими (а фактично – визначальними), на наш погляд, є внутрішні професійні резерви особистості, її потенційні можливості та здібності в опануванні фаху психолога. Тому ми вважаємо, що підвищення професійної продуктивності у представників психологічного фаху відбувається прямо пропорційно підвищенню рівня фахової психологічної компетентності та майстерності (звісно, за умови постійного активного включення особи у дану трудову діяльність).

Звернемося до сутнісних засад у розумінні єдності духовного розвитку та психологічно орієнтованої професійної діяльності. У цьому аспекті примітними є положення, викладені у працях А. Ліхачова [7]. Професійно важливими якостями психолога, що є одночасно і провідними характеристиками духовності людини, є доброчесність, милосердя, віра, терпеливість, поміркованість, лагідність, безоціночність тощо. Окрім цього,

стосовно людських взаємовідносин слушне зауваження зробив видатний вітчизняний педагог В.О. Сухомлинський, відмічаючи, що «у невичерпному джерелі народної моралі нам треба черпати духовну енергію справжньої людяності, дружби, товаришкості, справжнього братства вільних людей» [14, с. 46].

Е.О. Помиткін [12], всебічно аналізуючи феномен духовного розвитку особистості у психологічному контексті відмічає ключову закономірність, яка полягає у становленні духовності особистості через призму самовдосконалення. Потреба професійного самовдосконалення, як наслідок, пригнічує споживацькі тенденції та актуалізує духовні аспекти особистісного розвитку, що безпосереднім чином впливає на професійне становлення особистості. Гуманістичні, естетичні та самоактуалізаційні потреби стають домінуючими складниками професійної свідомості фахівця. Т.Ф. Михайлов [10] також підтримує даний підхід.

Ціннісно орієнтований підхід до духовності пропонує і А.П. Алексеєнко [1]. Суміжними для аналізу духовної та професійної сфер розвитку особистості є поняття цінностей, норм, ідеалів, мотивів, намірів, прагнень тощо. Вказані складники психічної організації особистості та їх спільність для духовного й особистісного розвитку свідчать про спільні механізми професійного становлення фахівця.

Г.Г. Ващенко [4] відзначає, що основою духовного розвитку особистості є мораль. Система моральних норм і правил, притаманна людині, визначає сутнісний тип її духовного світогляду. Високі моральні ідеали необхідні і у фаховій психологічній роботі. Вузькопрофесійно це виражається у дотриманні етичного кодексу психолога, а також у сформованості продуктивного ставлення до виконання власних фахових обов'язків, неупередженості у здійсненні професійної діяльності та безоціночному ставленні до клієнта.

А.І. Погромська [11] розглядає мораль як вагомий складник духовності особистості. Мораль, будучи складним та різнорівневим суспільним

утворенням, духовно та особистісно обумовленим системою уявлень людини, регулюється соціальною мотивацією: тими нормами поведінки, зразками та еталонами для наслідування, що прийняті у соціальному оточенні індивіда. Моральні дії та відносини, які регулюють соціальну, і зокрема професійну, діяльність людини, визначають відповідні моральні обов'язки: зобов'язання, вимоги, відповідальність тощо. Вагомим мотиваційним регулятором моральних дій є совість.

Керуючись точкою зору М.В. Савчина [13], відзначимо, що моральні дії та моральна свідомість слугують механізмом духовного розвитку особистості та значним чином впливають на підвищення продуктивності діяльності психолога. Система моральних уявлень, норм та цінностей складає ті духовні орієнтири, якими людина керується при здійсненні вибору у тих чи інших життєвих ситуаціях. У такому розумінні основним механізмом підвищення продуктивності діяльності психолога через морально-духовну сферу є їх орієнтація на вищі («вічні»), загальнолюдські цінності. Окрім цього, як відзначає Ю.М. Білодід [3], мораль слугує чинником суттєвого зниження рівня конфліктності (як внутрішньо-особистісних, так і міжособистісних конфліктів), переорієнтовуючи людину на гуманістично спрямовані цінності.

Уточнюючи специфіку даного механізму духовного розвитку та його вплив на професійну психологічну діяльність, відмітимо суттєву роль психолога як фахівця у своєрідній суспільній пропаганді духовно-моральних цінностей та орієнтирів. Фах психолога у певній мірі зобов'язує спеціаліста виступати в якості «провідника» вищих цінностей, порадника в організації власних життєво-духовних начал клієнта. В процесі психологічної роботи незмінно актуалізуються ті чи інші сторони життєдіяльності людини, які зазвичай тісно пов'язані з духовними аспектами буття. Психолог у даному випадку повинен бути і поводитирем у складному світі внутрішніх переживань, і прикладом для наслідування морально-етичних та духовно-сутнісних ідеалів і цінностей [6].

З мораллю як чинником духовного розвитку тісно пов'язане поняття відповідальності. Як відмічає В. Шусть [15], духовно розвинена особистість здатна приймати на себе відповідальність за власні дії та вчинки, цінності й ідеали, переконання, уявлення та світоглядні орієнтації. Відповідальність як професійно важлива риса слугує індикатором того, що особа приймає на себе зобов'язання стосовно власних професійно орієнтованих рішень, вчинків, висловлювань, дій, та усвідомлює міру взятих на себе обов'язків. Тому відповідальність також вважаємо важливим механізмом духовного розвитку як засобу підвищення продуктивності діяльності психолога.

Суттєвим механізмом духовного розвитку особистості як чинника підвищення рівня професійної продуктивності є емоційна сфера, зокрема емоційна культура людини. Вказані проблеми активно розроблялися у фундаментальних працях вітчизняних психологів О.М. Леонтєва, С.Л. Рубінштейна, Л.С. Виготського, зокрема авторами розглядався тісний зв'язок афективної та інтелектуальною сфер.

Вагомим для духовного розвитку особистості в контексті фахової діяльності є вміння виражати емоції, що переживаються у певній ситуації. У релігійно-духовному аспекті мова йде про смирення як поведінкову та особистісну властивість, у психологічному ракурсі говоримо про емоційну регуляцію поведінки та діяльності. Загалом важливим у підвищенні продуктивності професійної психологічної діяльності та у духовному розвитку особистості є вміння долати сильні негативні емоційні переживання, направляти їх у гармонійне русло, не шкодячи власному психічному здоров'ю та психічному здоров'ю оточуючих (близьких, а у професійній діяльності – клієнтів).

І.М. Андрєєва вводить поняття емоційного інтелекту, позначаючи ним здатність людини усвідомлено та цілеспрямовано регулювати власні емоційні прояви, адекватно розуміти емоційні вияви оточуючих, розрізняти та виокремлювати різні типи емоційного реагування тощо [2, с. 78-85].

Емоційний інтелект тісно пов'язаний з ключовим складником професійної майстерності фахівця-психолога у структурі його професійно важливих якостей – здатності до емпатії. У духовному вимірі говорять про вміння слухати іншого, здатність поставити себе на його місце, терпеливість та надання підтримки – фактично говорять про емпатійні складники. Тому толерантне ставлення до почуттів і думок інших, здатність співпереживати проблемним ситуаціям та емоційним станам, що виникають в якості реакції на негативні чи інші життєві обставини – всі ці риси формують ще один вагомий механізм підвищення продуктивності діяльності психолога засобами духовного розвитку.

Провідним механізмом духовного розвитку особистості в контексті фахової психологічної діяльності є професійна рефлексія. Фахова рефлексія у діяльності психолога виконує функції усвідомлення, розуміння та аналізу власних професійних можливостей і здібностей, рівня комунікативних навичок, специфіки взаємовідносин в системі «психолог – клієнт», а також потенційних шляхів та засобів професійного саморозвитку.

Рефлексія власного професійного «Я» є важливим складником підвищення рівня продуктивності професійної діяльності. Як відмічає М.М. Марусинець, розвинена професійна рефлексія слугує засобом переходу особи на особистісно-смісловий рівень виконання професійних обов'язків та фахової діяльності загалом [8, с. 116]. Г.О. Дегтяр вказує, що професійна рефлексія, будучи формою активного переосмислення сутності та змісту власної професійної діяльності, керується механізмами проб лематизації, мотивації, самооцінки, фіксації та самовизначення [5, с. 50].

Концепт самоактуалізації, розкритий передовсім у працях А. Маслоу [9], також містить духовно-особистісне підґрунтя. Особа, з точки зору Маслоу, прагне до якнайповнішої реалізації власних здібностей та можливостей, зокрема у і професійній галузі. Відчуття власної професійної компетентності слугує і причиною, і одночасно наслідком прагнення

самоактуалізації, каталізатором процесів духовно-особистісного розвитку людини.

У зв'язку з потребою професійної самоактуалізації відзначимо ще один вагомий механізм підвищення продуктивності діяльності психолога через духовний розвиток – професійну ідентифікацію. Ототожнення психологом себе з ідеалом фахівця, вироблення високодуховного професійного «Я», узгодження із власними професійними інтересами та запитамі формують стійкий духовно-особистісний інтерес до здійснюваної професійної діяльності, стимулюючи підвищення продуктивності роботи за фахом.

Професійна ідентифікація тісно пов'язана з професійною творчістю, яку ми теж вважаємо ключовим механізмом підвищення продуктивності психологічної праці у зв'язку з духовним розвитком особистості. Творчість у духовному вимірі можна вважати основою самоздійснення, оскільки саме творчі стимули виражають здатність особистості до вироблення, реалізації та застосування тих чи інших ідей та продуктів власної діяльності. Творчий складник при цьому виражає високий рівень професійної майстерності фахівця, і як наслідок – якісне покращення продуктивності праці, зокрема і у психологічній роботі.

З професійною ідентифікацією також тісно пов'язаний механізм централізації (центрації), у даному випадку на особистості. У духовному розгляді мова йде про домінуючу роль внутрішнього світу особистості у її розвитку загалом і суспільного розвитку, як наслідок. У фаховому психологічному розрізі особистість з її внутрішнім світом, переживаннями та іншими складниками психічного життя індивіда є першочерговим об'єктом уваги. Тому до механізмів духовного розвитку, що безпосередньо впливають на фахову продуктивність, додамо і центрацію на особистості, на її внутрішньому світі та стимуляції її саморозвитку і самоусвідомлення, що призводить до ефективної життєвої реалізації індивіда.

Таким чином, можемо виокремити сутнісні групи механізмів духовного розвитку, які чинять вплив на продуктивність діяльності психолога: етичні,

естетичні, гуманістичні та альтруїстичні. Пропонована типологія не є вичерпною, проте охоплює основні механізми духовного становлення особистості, включаючи ціннісно-сміслові та світоглядні складники.

На рис. 1 представлено основні механізми розвитку духовності особистості, які впливають на продуктивність діяльності психолога-фахівця.

Рис. 1. Механізми духовного розвитку особистості у зв'язку з підвищенням рівня професійної продуктивності психолога

Типологізуючи наведені механізми, до етичних типів віднесемо моральність та відповідальність; до естетичних – професійну та особистісну творчість, до гуманістичних – ідентифікацію і центрацію, до альтруїстичних – емпатійність, рефлексивність.

Підсумовуючи виділені механізми духовного розвитку як чинники впливу на продуктивність психологічної професійної діяльності, відзначимо вагому роль параметру готовності фахівця-психолога до реалізації вказаних механізмів. Навіть не відзначаючи окремо вплив духовних аспектів на власну професійну діяльність, психолог все ж повинен усвідомлювати міру своєї відповідальності за впроваджувану психологічну роботу з людьми, прагнути до постійного професійного вдосконалення, розширення фахових горизонтів, тобто сфери професійно орієнтованих знань, умінь та навичок. Всі ці

особливості професійної психологічної діяльності призводять до підвищення продуктивності діяльності психолога, так як дана професійна діяльність не може виконуватись механічно, бездумно – вона завжди торкається тих внутрішньо-особистісних прагнень, цілей та мотивів діяльності, які вкладає у неї кожен фахівець психологічного профілю.

Отже, провідними механізмами духовного розвитку як засобу формування продуктивності діяльності психолога ми визначаємо:

- 1) усвідомлення цінності здійснення власної професійної діяльності;
- 2) постійну рефлексію власних знань, умінь та навичок;
- 3) творчий підхід до вирішення виникаючих професійних задач, проблемних ситуацій та спірних аспектів професійної діяльності;
- 4) стійку підтримувану мотивацію до максимально повної реалізації власних можливостей та здібностей у фаховій роботі;
- 5) взаємодію з колом фахівців-однодумців (колеги) з метою підтримки необхідного рівня знань щодо професійних аспектів діяльності, а також як засіб стимуляції подальшого особистісно-професійного розвитку;
- 6) орієнтування на високі моральні ідеали та вироблення відповідної системи морально-етичних та ціннісних уявлень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Науково-теоретичне обґрунтування питання про механізми духовного розвитку як способи стимуляції продуктивності діяльності психолога ще не знайшло свого достатнього вивчення у психологічній науці та практиці. У статті зроблено спробу окреслення взаємозв'язку духовного та професійного розвитку фахівця-психолога, а також представлено ключові механізми, які безпосередньо впливають на ефективність професійної психологічної діяльності, а також слугують чинниками духовного розвитку індивіда. До них віднесено: моральність, відповідальність, творчість, ідентифікацію, концентрацію, емпатію та рефлексію.

Вагомою у подальших науково-теоретичних розробках є постановка та вирішення проблеми методологічних засад формування продуктивності психологічної діяльності засобами духовного розвитку, а також конкретизація специфіки активізації вказаних механізмів духовного розвитку з метою підвищення професійної майстерності та фахової продуктивності.

Список літератури:

1. Алексеєнко А.П. Природа духовності : Моногр. / А.П. Алексеєнко. – Х. : Факт, 2004. – 238 с.
2. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 78-85.
3. Білодід Ю.М. Структура духовності особистості / Ю.М. Білодід // Вч. зап. Харк. гуманіт. ін-ту «Нар. укр. акад.». – 2000. – Т. 6. – С. 239-248.
4. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для виховників, учителів і українських родин / Г. Ващенко. – Брюссель; Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1976. – 236 с.
5. Дегтяр Г.О. Роль рефлексії у структурі свідомості особистості // Проблеми становлення інноваційних підходів у сучасній освіті: [зб. наук. пр.]. – Харків : Стиль-Іздат, 2004. – С. 48-52.
6. Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика : Матеріали міжнар. наук. конф., 2-3 черв. 2004 р., м. Луганськ / ред.: Г.П. Шевченко; Ін-т духовн. розв. людини. – Луганськ, 2004. – 303 с.
7. Лихачев А. Духовно-нравственная жизнь в категориях психологии / А. Лихачев // Московский психотерапевтический журнал. – 2005. – № 3. – С. 20-50.
8. Марусинець М.М. Професійна рефлексія як чинник самовдосконалення особистості майбутнього педагога / М.М. Марусинець // Педагогічний дискурс. – 2010. – № 8. – С. 116-118.
9. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2008. – 478 с.

10. Михайлов Т.Ф. Первый постулат общего человековедения / Т.Ф. Михайлов // Психологическая наука и образование. – 2002. – № 2. – С. 46-52.
11. Погромская А.И. Духовность: Понятие и факторы формирования / А.И. Погромская // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2004. – № 18. – С. 25-31.
12. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості / Е.О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с.
13. Савчин М.В. Духовний потенціал людини / М.В. Савчин; ред.: О. Пілько. – Івано-Франківськ : Плай. Вид-во Прикарп. ун-ту, 2001. – 204 с.
14. Сухомлинський В.О. Моральні заповіді дитинства і юності. – К.: Радянська школа, 1966. – 230 с.
15. Шусть В. Класифікація відповідальності у науковій літературі / В. Шусть // Вісн. Кн. палати. – 2006. – № 4. – С. 46-48.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы духовного развития личности как фактора влияния на продуктивность профессиональной деятельности. Подана типологія механізмів духовного розвитку в зв'язі з формуванням професійної продуктивності. Професійна продуктивність розглядається через призму професійного становлення, яке визначається духовним розвитком особистості. Духовне розвиток розуміється нами як динамічна зміна ціннісних, світоглядних і життєвих орієнтацій в цілому. Сформованість системи духовних цінностей і орієнтирів служить, на наш погляд, основним показателем професійної компетентності особистості, що має наслідком підвищення рівня продуктивності діяльності психолога.

Ключевые слова: духовное развитие, продуктивность деятельности, рефлексия, мотивация, саморазвитие.

Abstract. In the article the questions of spiritual development of personality as a factor of influence on the productivity of professional activity. Submitted typology of mechanisms of spiritual development in connection with the formation of professional performance. Professional performance is seen through the prism of professional development, which is defined by the spiritual development of the personality. Spiritual development is understood by us as the dynamic change of value, philosophical and existential orientations in General. The readiness of the system of spiritual values and orientations is, in our opinion, the main indicator of professional competence of the individual, which has the consequence of increasing the level of efficiency of activity of the psychologist.

Keywords: spiritual growth, productivity, reflection, motivation, self-development.